

ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ

Кафедра гуманітарних дисциплін

«ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА ГЛОБАЛЬНОМУ ВИМІРАХ»

МАТЕРІАЛИ

II Всеукраїнської науково-практичної конференції

20 лютого 2020 року, м. Маріуполь

УДК 94(477)(063)

У 45

Історія України в регіональному та глобальному вимірах: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Маріуполь, 20 лютого 2020 р. Маріуполь: ДонДУУ, 2020. 189 с.

Редакційна рада:

головний редактор – доктор наук з державного управління, професор, ректор ДонДУУ
Світлана Марова,

заступник головного редактора – доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи ДонДУУ Ольга Балуєва.

Редакційна колегія:

доктор наук з державного управління, професор, проректор з науково-педагогічної роботи ДонДУУ, завідувач кафедри гуманітарних дисциплін ДонДУУ Валентина Токарева,

кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін ДонДУУ
Наталя Малярчук,

старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін ДонДУУ Андрій Никифоренко.

У збірнику представлені подані на конференцію доповіді та повідомлення, присвячені аналізу окремих аспектів вітчизняної історії нового та новітнього часу, української культури та освіти, видатним постатям української історії, вивченню місця України в контексті європейської та світової історії, містам та селам України в контексті локальної історії, актуальним проблемам гендерної та жіночої історії, становленню і розвитку української преси в контексті формування української державності.

Для науковців, викладачів, аспірантів, магістрантів, студентів і всіх тих, хто цікавиться історією України.

Адреса редакції: 87547, м. Маріуполь, вул. Аеродромна, 7, к. 401.

© Донецький державний університет управління, 2020

**СЕКЦІЯ 4. УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА ТА ОСВІТА:
МИНУЛЕ Й СУЧАСНІСТЬ**

Антон Божук,
кандидат філологічних наук,
викладач кафедри україністики,
Національний медичний університет
імені Олександра Богомольця (м. Київ)

**НЕЗДІЙСНЕНИЙ ПРОЄКТ САНАТОРІЮ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ У КРИМУ: ДО ПИТАННЯ ПРО НЕРУХОМІСТЬ
ЄВГЕНА ЧИКАЛЕНКА В АЛУПЦІ**

В останні роки доволі часто можна почути вислів: *«Мало любити Україну до глибини душі – треба любити її до глибини кишені»*. Цієї концепції протягом цілого свого життя дотримувався видатний український громадський діяч, меценат, агроном, землевласник, видавець, публіцист, один з ініціаторів скликання Центральної Ради Євген Чикаленко (1861-1929). Він сповідував філософію «малих справ» – буденної малопомітної праці, спрямованої на згуртування українського суспільства.

У даній роботі мова піде про одну з таких справ – проєкт створення в Алупці санаторію для українських письменників, якому, на жаль, не судилося бути втіленим у життя через незалежні від ініціатора цього проєкту причини форс-мажорного характеру.

Влітку 1909 р. Чикаленко домовився про купівлю земельної ділянки в південному кримському селищі, внісши завдаток. У своїх спогадах він зазначав, що на той час йому настільки сподобалася кримська природа, що він прийняв рішення придбати на півострові земельну ділянку, щоб «мати на старість куточок у теплім краю» на випадок, якщо раптом не стане можливості видавати щоденник «Рада» [5, с. 116]. Порадив і допоміг Чикаленкові придбати нерухомість в Алупці політичний і громадський діяч Іван Присецький, котрий сам з 1909 р. мешкав у цьому селищі. По його смерті у 1911 р. спадкоємці передали дачу Полтавському товариству боротьби з туберкульозом, яке влаштувало на ній невеликий санаторій для вчителів земських шкіл Полтавщини. Чи були Присецький і Чикаленко сусідами – наразі сказати непросто, однак у своїх спогадах Чикаленко зазначає, що вирішив придбати клаптик землі біля володінь Присецького.

Наприкінці літа 1909 р. громадський діяч, публіцист і поширювач газети «Рада» Леонід Жебуньов відмовляв Чикаленка від купівлі ділянки в Алупці, запевняючи, що за рік-два селище стане *«галасливим, нудним, курортним містечком»*. За приклади місць, де такі можна *«ховатись од життя і розкошувати природою»*, він подає Кастрополь (у тексті листа – «Каргополь»), околицю Байдарських воріт, де *«справді розкіш і значно дешевше»*, і відтинок

Гурзуф – Алушта. Також Жебуньов нагадав Чикаленкові, як радив йому оглянути інші місцевості в Криму, і дорікав, що той прислухався до порад Присецького, *«знаменитого своєю недотепністю в практичних справах»*. При цьому було зазначено, що Присецький з нетерпінням очікував появи залізниці на півдні Криму (напередодні та під час I світової війни актуалізувався цей проект, якому так і не судилося втілитись), що дозволило би швидше та вигідніше продати дачу. На додачу Жебуньов щиро побажав Чикаленкові якнайшвидше позбутися придбаного «шматочка» та купити в Криму кращу ділянку. На його думку, найкращим часом для пошуку та купівлі нерухомості в Криму була зима, коли *«курортне життя завмирає і попит на все затихає, а жителі шукають грошей»* [3, с. 138–139].

У цьому ж листі Жебуньов запевняв Чикаленка, що відшукати кращі та дешевші варіанти той зможе за допомогою «Колмикова, який знає Крим, як свої 5 пальців». Дослідники припускають, що тут згадано живописця Івана Леонідовича Калмикова (1866-1925). Втім, ми більше схилиємося до думки, що тут мається на увазі П. Я. Калмиков (на жаль, ініціали поки що не вдалося розшифрувати) – кримський підприємець, інформації про якого не надто багато. Відомо, що на початку XX ст. він мешкав у Гурзуфі, де мав плавучий ресторан і 2-поверхову дачу, котра в березні 1916 р. згоріла дощенту; за іронією долі, Калмиков був членом ялтинського осередку добровільного пожежного товариства. Також у в серпні 1915 р. на ялтинській набережній він відкрив «Американську крамницю», на базі якої проводився набір до створеної в квітні 1917 р. Ялтинської української громади.

За власними підрахунками, до 1909 р. Чикаленко витратив близько 100 тисяч карбованців на різні громадські заходи; при цьому він констатував – *«Майже все, що я придбав, витрачено»* [5, с. 61]. У 1910 р. через зростання заборгованостей перед позичальниками він спочатку мав намір облишити завдаток, внесений за ділянку на півдні Криму, й відмовитись від ідеї її придбання. Однак прибувши влітку до Алушки, він оформлює «купчу», приймаючи рішення збудувати на ділянці, придбаній на позичені гроші, «дачку», в якій він міг би зимувати.

Потім плани мецената сягають ще далі: майбутню дачу він зволів у своєму заповіті відписати Науковому товариству імені Тараса Шевченка або «Товариству прихильників української науки, літератури і штуки», яке матеріально підтримувало українських культурних діячів. У разі смерті Євгена Чикаленка та отримання у власність його дачі в Алушці та чи інша вказана установа мала створити на її базі рекреаційно-оздоровчий комплекс для потребуючих українських письменників. *«Після моєї смерті хворі українські письменники матимуть де відпочити і поправитись, бо природа розкішна: гори, море, екзотичні рослини, близько пошта, лікарі, всякі крамниці, базар – одно слово, як у культурному центрі»*, – мріяв меценат [5, с. 116–117].

З 1909 р. Чикаленко перебував у цивільному шлюбі з Юлією Садиковою (Садик), котра доводилася племінницею його дружині Марії Вікторівні. З нею він планував поїздку до Криму влітку того ж року. Можливо, до побудови дачі в Алушці його спонукала слабкість легень другої дружини, успадкована від

батьків, що хворіли на сухоти [1, с. 145–157]. З часом Марії Вікторівні, з якою Чикаленко вже давно не жив як із дружиною, він залишив усе своє нерухоме майно – в тому числі кримську дачу [2], точні час і місце спорудження якої залишаються нез'ясованими. Якщо Чикаленко дійсно відмовився від наміру заповісти дачу в Алупці НТШ або «Товариству прихильників української науки, літератури і штуки» – лишається тільки припускати, що саме спонукало його до такого рішення. У 1910 р. він, переймаючись становищем українських інституцій, котрі «висіли на волоску», планував вказати котрусь з них у заповіті, коли «конституція зміцниться» [5, с. 117].

Згадки про дачу Чикаленка знаходимо в його епістолярії к. 1917–поч. 1918 рр.: це може свідчити, що за I світової війни вона не зазнала шкоди. Наприкінці 1917 р. Леонід Жебуньов, стривожений звісткою від Чикаленка про те, що він практично не має коштів на прожиток, пропонує йому продати кримську дачу за чималу суму, яку можна було отримати не з приватного покупця, а з того чи іншого товариства, що придбало б нерухомість під санаторій.

Варто зазначити, що згідно з прийнятим 20 грудня 1917 р. III Універсалом УЦР, до території УНР входила «Таврія без Криму». Таке рішення було зумовлене тим, що УЦР визнавала легітимною «Кримську народну республіку» («КНР»), яка була проголошена 13 грудня в Бахчисараї під час Установчого з'їзду (курултаю) кримськотатарського народу під гаслом «Крим для кримців», однак де-факто існувала суто на папері. Раніше, 3-6 грудня, на півострові було утворено Раду народних представників, яка, отримавши повноваження тимчасової влади, виступила за статус Криму як складову частину Росії. Цей час також позначився початком українсько-більшовицької війни. Непростим стає питання: яким чином в умовах, що склалися, Чикаленко міг здійснювати право власності на кримську нерухомість.

Додатково Жебуньов повідомив Чикаленкові інформацію, отриману «під секретом» від «інтелігентного кримчака» (не зовсім зрозуміло, чи тут дійсно мався на увазі представник кримчацького або кримськотатарського народу чи просто мешканець Криму) про те, що «кримчаки» в разі набуття півостровом статусу автономії збираються порушити у своєму «сеймі» (ймовірно, мається на увазі Директорія або Рада директорів «КНР») питання щодо «примусового викупу» дачних володінь з метою *«перевести їх під садки фруктові до природжених кримчаків»*: ця ініціатива вже обговорювалася *«на з'їзді в Сімферополі»*, проте була відкладена на випадок утворення автономії або незалежної республіки. *«Татари мріють про те, щоб на викуплені (а може й просто одібрані) землі викликати нащадків тих татарів, що колись повтікали або були примусово виселені з Криму до Турції, і вже з того приводу завелись зносини, розшукують тих нащадків. Одним словом – націоналізувати край»*, – розповідав Жебуньов, переконуючи адресата, що з огляду на ці події *«держать тую дачу у владінні може й не слід»*. Також він додав, що до Криму та Кавказу *«наїхала сила багатих і вельможних панів»*, оскільки на той час на півострові не було *«революційної розрухи»*, а тільки *«звичайне грабіжництво, котрого бояться менше»*.

Серед тих, кому вдалося вигідно продати дачу, були й родичі Жебуньова, нерухомість яких розташовувалась якраз між Алупкою та Сімеїзом. Відтак він радив Чикаленкові поквапитися з продажем дачі і зробити це навесні 1918 р. [3, с. 206–207]. У щоденниковому записі Чикаленка за 5 квітня 1918 р. натрапляємо на рядок – «*Можу поїхати в Алупку, там у мене є дача*» [6, с. 48]: відтак можемо припустити, що порадою Жебуньова він не скористався.

У записі, зробленому 18 грудня 1918 р., після повалення гетьманату Павла Скоропадського та встановлення Директорії УНР, припущення Чикаленком можливості переїзду до Криму вже не містить конкретики щодо місця проживання: «*Тепер я можу оселитись десь в Криму, в теплі доживати віку*» [6, с. 227]. 11 січня 1919 р. Чикаленко знов повертається до теми переїзду на півострів, однак визнає, що задум не вдасться здійснити через брак коштів: «*Скрізь по банках тільки й мови про те, що большевики прийдуть, як і торік, в 20-х числах по старому стилю; а коли й не прийдуть, то Директорія буде сама запроваджувати большевицьку політику, а через те всі, хто може, тікають то в Одесу, то в Крим, то за кордон. Якби було з чим, то поїхав би у Крим, бо це не так далеко, але там тепер страшенна дорожнеча; сидітиму вже тут і дождатиму, як віл обуха*» [6, с. 241]. Однак того ж місяця він виїхав до Галичини, де був інтернований поляками. Далі був тяжкий еміграційний шлях Австрією та Чехією.

Військові дії та часті політичні зміни на території, контрольованій урядами УНР та Української Держави, та на Кримському півострові у 1917–1921 р. унеможливили розпорядження тамтешнім майном як для самого Євгена Чикаленка, так і для його першої дружини Марії, котра після більшовицької окупації України мешкала на Черкащині, а згодом у Києві, де померла під час Голодомору. Не виключено, що дачу Чикаленка в Алупці спіткало те ж, що й дачу Алчевських у Місхорі (де в 1900–1901 році було зведено перший у Криму пам'ятник Тарасові Шевченку) – під час врангелівської окупації у 1920 р. вона була зруйнована [4, с. 12]. Однак це лише одне припущення з можливих: питання про кримську нерухомість українського мецената й видавця залишається темою для подальших досліджень.

Список джерел та літератури:

1. Євген Чикаленко, Володимир Винниченко. Листування. 1902–1929 роки / упоряд. та вступна стаття Н. Миронець. К.: Темпора, 2010. 448 с.
2. Інна Кошова. Євген Чикаленко: доля мецената української справи URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2016/09/blog-post_7.html
3. Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка. 1907–1919 роки / упоряд. І. Старовойтенко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К.: [б.в.], 2005. 252 с.
4. Тарас Шевченко і Крим: Енциклопедичний довідник / упоряд. Г. А. Рудницький. Сімферополь: Таврія, 2001. 288 с.
5. Чикаленко Євген. Щоденник (1907–1917). К.: Темпора, 2011. 480 с.
6. Чикаленко Євген. Щоденник (1918–1919). К.: Темпора, 2011. 424 с.